

Marijana Kovačević

Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti

Ophodni križ – još jedan anžuvinski *ex voto* u Zadru?

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 16. 7. 2007. – Prihvaćen 30. 8. 2007.

UDK 739.1.033.5(497.5 Zadar)

Sažetak

Predmet ovoga rada je uočeni detalj na srebrnom emajliranom ophodnom križu gotičkih odlika koji je 1974. godine ukraden iz Samostana sv. Frane u Zadru. Riječ je o sićušnom prikazu donatorice poklekle uz lik sv. Ludovika Tuluškog, franjevačkog sveca koji se odrekao prijestolja Napuljskoga Kraljevstva, te tako postao anžuvinski svetac par excellence. Upravo na temelju navedene ikonografske topografije prikaza donatorice i političkih prilika u Zadru u doba anžuvinske vlasti, ali i temeljem stilske i komparativne analize križa u cjelini, autorica predlaže da se

*darovateljica identificira s kraljicom Elizabetom Kotromanić, ženom anžuvinskoga kralja Ludovika Velikog, a za autora predlaže zlatara Franju iz Milana, koji je prema kraljičinoj narudžbi u Zadru izveo još jedan *ex voto*, najmonumentalniji zlatarski rad našeg srednjovjekovlja – srebrnu raku sv. Šimuna. Uočavanjem donatorskog lika na ovom vrijednom zlatarskom radu obogaćen je i relativno skroman korpus prikaza darovatelja u našem srednjovjekovnom zlatarstvu.*

Ključne riječi: gotičko zlatarstvo, ophodni križ, Zadar, sv. Ludovik Tuluški, donatorica, Elizabeta Kotromanić, Franjo iz Milana

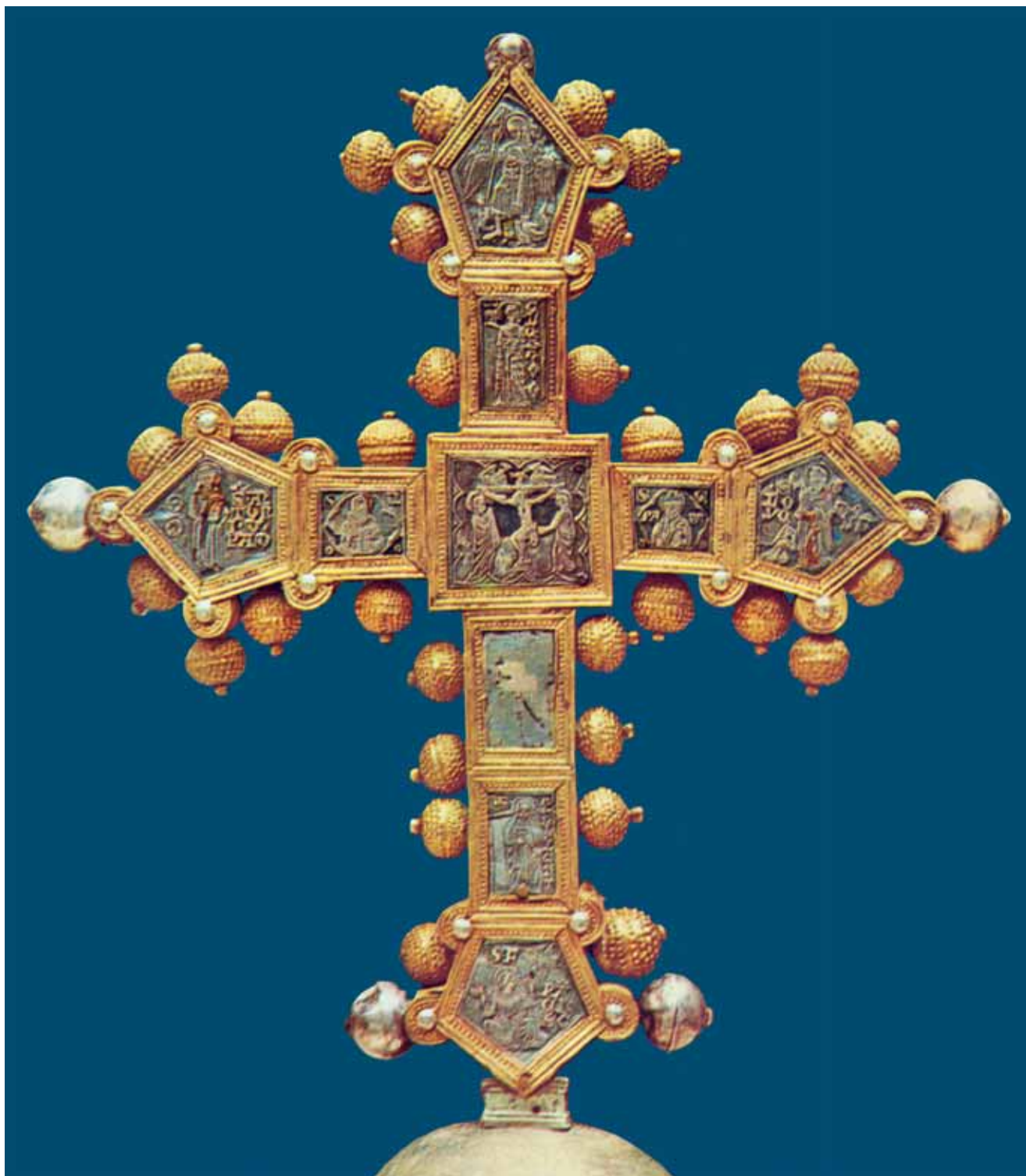
Zadarska je umjetnička baština tijekom tisućljetne povijesti grada pretrpjela brojne i raznolike štete. Među najneobičnijima je nestanak jednog od najljepših zlatarskih radova u sveukupnoj našoj srednjovjekovnoj baštini. Riječ je o srebrnom emajliranom ophodnom križu čiji ikonografski program odaje da je izvorno naručen za zadarski Samostan sv. Frane, gdje se čuvao do rujna 1974. godine. Tada je zajedno s njim iz riznice istog samostana doslovno preko noći ukradena i skupina vrijednih kasnogotičkih minijatura i kaleža. Nažalost ni danas, više od tri desetljeća nakon drske krađe, nije utvrđena daljnja sudbina tih umjetnina.

O tome je lijepom križu više puta pisano prije i poslije krađe,¹ a izlagano je nekoliko puta.² Valja ga ipak detaljno opisati radi lakšeg razumijevanja zapaženih pojedinosti.

Križ gotičke siluete visok je 56, a širok 31 cm (sl. 1). Uzdiže se na bakrenom tuljcu za nasadivanje s istaknutom ovećom jabukom ukrašenom koncentričnim nizovima geometrijskih ornamenata. Bočno oplošje križa je cijelom dužinom ukrašeno gusto raspoređenim ukrasnim jagodama granulaste površine. Avers i revers križa prekriveni su u središtu s po jednom kvadratičnom srebrnom pločicom uokolo koje su na antenama po jedna kvadratična pločica na svakom kraku, a na stupovima križa po jedna pravokutna pločica u gornjem dijelu, te u donjem po dvije pravokutne pločice.

Na krajevima svih krakova aplicirana je po jedna peterokutna pločica. Sva su polja emajlirana izuzev pravokutnog pod centralnim kvadratom aversa, kvadratnog desno od *Mrtvoga Krista* na reversu, te peterokutnog u dnu reversa. Istaknuti rubovi svake pločice jednostavno su profilirani s dodatkom iskucanog motiva »bisernog niza«, te pozlaćeni. Vrhovi peterokutnih polja dodatno su ukrašeni sitnim kuglicama. Osim u središnjim pločicama, koje nose emajlirane kompozicije *Raspeća* na aversu i *Imago pietatis* na reversu, na ostalima su u emajlu prikazani pojedinačni svetački likovi, od kojih većina u punoj visini.

Kompozicijom *Raspeća* u središnjem kvadratnom polju aversa (sl. 2) dominira Krist raspjet na križu nad kojim lebde dva simetrično postavljena anđela. Uz raspelo su tugujući Ivan i Marija, a cijeli je prizor smješten unutar dvanaestlaticnog okvira. Segmenti tog okvira polukružno završavaju, osim četiriju šiljastih u kutovima kvadrata. U svaki međuprostor između tog i vanjskog četvrtastog okvira pločice umetnuta je po jedna sitna rozetica. Krist je prikazan mrtav, s izrazito savijenim koljenima. Marija je okrenuta prema njemu podignutih ruku pokrivenih tkaninom plašta. Ivan je također prikazan u profilu, okrenut prema raspelu, ruku pruženih nadolje, prema Kristovim nogama. U kvadratnim pločicama na anteni, bočno od *Raspeća*, prikazani su unutar naznačenih

1. Ophodni križ iz Samostana sv. Frane u Zadru, avers, 2. polovina 14. st., smještaj nepoznat (reprodukcija prema fotografiji T. Dapca u knjizi I. Petriciolija *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971.)

Processional cross from the monastery of St. Francis in Zadar – obverse, 2nd half of the 14th century, present location unknown

2. *Raspeće*, središnje polje aversa ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji T. Dapca u knjizi I. Petriciolija *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971.)

Crucifixion, central field of the obverse of the processional cross

3. Desni krak aversa ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji T. Dapca u knjizi I. Petriciolija *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971.)
Right arm of the obverse of the processional cross

3a. Sv. Ludovik Tuluški i donatorica, desni krak aversa ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji T. Dapca u knjizi I. Petriciolija *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971.)

St Louis of Toulouse and the female donor, right arm of the obverse of the processional cross

kvadriloba poprsja sv. Nikole s inicijalima S. N i pape Grgura s legendom S. G. PAPA. U pravokutnim pločicama na stupu križa prikazani su likovi svetica u punoj visini figura. Iznad *Raspeća* je sv. Klara s legendom S. CLARA, a pod *Raspećem*, ispod polja u kojem je nekad stajala danas izgubljena pločica, nalazi se lamina s prikazom sv. Elizabete s legendom S. HELIZABET. U pentagonima na krajevima hasti prikazani su u vrhu sv. Mihovil koji probada zmaja, a u dnu poklekli sv. Franjo s legendom S. FRANCISCVS, prikazan u trenutku stigmatizacije. Na lijevom je peterokutu antene prikaz sv. Ante Padovanskog s legendom S. ANTONIVS PAD, a desno sv. Ludovika s legendom S. LODOVICVS (sl. 3, 3a).

Upravo na pločici s prikazom sv. Ludovika (sl. 3, 3a) vidljiva je dosad neuočena sićušna figura poklekle donatorice u dugoj i bogato nabranoj haljini s dugom pokrivačem na glavi (ili s dugom raspuštenom kosom, što zbog sumarne obrade i malih dimenzija nije moguće sa sigurnošću odrediti). Prikazana je u desnom profilu sa svečeve desne strane (lijeve za promatrača), ruku sklopljenih na molitvu i uzdignutih prema njemu. Premda u srednjovjekovnoj umjetnosti nije uobičajeno da se ženski donatorski likovi pored svetaca prikazuju bez neke vrste pokrivala za glavu, u kontekstu prijedloga identifikacije darovateljice ovog križa što ću ga izložiti u daljnjem tekstu, napominjem da je na srebrnoj Škrinji sv. Šimuna u Zadru kraljica Elizabeta Kotromanić, donatorica te škrinje, u jednoj od važnih scena prikazana raspuštene kose i bez pokrivala za glavu (sl. 10). Nije, doduše, riječ o

4. Ophodni križ iz Samostana sv. Frane u Zadru – revers (reprodukcija prema fotografiji M. Grčevića u knjizi M. Ćrgića *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972.)

Processional cross from the monastery of St. Francis in Zadar – reverse

donatorskoj sceni, gdje je prikazana s krunom (sl. 9), niti o prizoru s krađom svečeva prsta, gdje je dvaput prikazana bez krune, ali s pokrivačom na glavi (sl. 11, 12), već o prikazu *Smrt bana Stjepana Kotromanića*, gdje kraljica oplakuje oca uz njegovu samrtnu postelju, u prisutnosti sv. Šimuna.³ Već je A. Munk uočila da način na koji je tako značajna kraljevska ličnost poput kraljice Elizabete Kotromanić prikazana u tom konkretnom prizoru nema presedana u srednjovjekovnoj umjetnosti, budući da se kraljica tu pojavljuje bez insignija, poput obične pučanke.⁴

Na reversu križa (sl. 4) na sjecištu hasti nalazi se kvadratna pločica s likom mrtvoga Krista (sl. 5). Prikazan je dopojasno u pravokutnom sarkofagu, s mišićavim rukama sklopljenima na prsima. Lijevo i desno od jednostavnog sarkofaga prikazanog u perspektivi vidljive su dvije rascvale grane. Okvir kompozicije istovjetan je onomu na središnjem polju aversa. U kvadratnoj pločici lijevo od središnje prikazan je dopojasni lik sv. Petra unutar tipičnoga gotičkog četverolista, bez inicijala ili legende, no lako ga je raspoznati po ključevima koje drži u ljevici. Desna kvadratna pločica izgubljena

je uslijed nekog oštećenja, no vjerojatno je nosila prikaz sv. Pavla, budući da je položaj te pločice analogan položaju pločice s likom sv. Petra. U pravokutnim poljima stupa križa na reversu prikazani su, slično kao na aversu, ženski svetački likovi u punoj visini. Iznad mrtvoga Krista je sv. Katarina s inicijalima S. K i kotačem, simbolom svoje muke, što ga pridržava na prsima, dok je ispod središnjeg polja s mrtvim Kristom sv. Lucija s legendom S. LVCIA (sl. 6), prikazana gotovo u profilu, s mučeničkom palmom u ruci, te u dnu posve frontalno postavljena sv. Marija Magdalena, tijela pokrivenog dugom kosom, s inicijalima S M M (sl. 7). I u pentagonima reversa prikazani su svetački likovi u punoj visini. U vrhu je sv. Ivan Krstitelj s razvijenim rotulusom, na kojem se čita

5. *Imago pietatis*, središnje polje reversa ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji T. Dapca u knjizi I. Petriciolija *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971.)

Imago pietatis, central field of the reverse of the processional cross

6. Sv. Lucija na reversu ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji M. Grčevića u knjizi M. Grgića *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972.)

St Lucy on the reverse of the processional cross

7. Sv. Marija Magdalena na reversu ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji M. Grčevića u knjizi M. Grgića *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972.)

St Mary Magdalene on the reverse of the processional cross

8. Sv. Ivan Krstitelj na reversu ophodnog križa (reprodukcija prema fotografiji M. Grčevića u knjizi M. Grgića *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972.)
St John the Baptist on the reverse of the processional cross

ECCE AGNUS DEI (sl. 8), lijevo je sv. Krševan s natpisom S. GRISOGONVS, desno sv. Stošija s legendom S: ANASTASIA, dok je pločica u dnu izgubljena. Od svih figura s križa, na aversu su gotovo u punom profilu prikazani sv. Mihovil, figure u kompoziciji *Raspeća* i sv. Franjo, a na reversu sv. Ivan Krstitelj, sv. Krševan, te sv. Stošija i sv. Lucija. Vjerojatno su u trima poljima u kojima danas nedostaju emajlirane pločice bili prikazani zadarski zaštitnici sv. Šimun, sv. Zoilo i sv. Donat, ukoliko uz mrtvoga Krista na reversu nije bio dopojasni lik sv. Pavla, kako je već spomenuto.

Križ je privukao pažnju istraživača tek u drugoj polovici 20. stoljeća kada je izložen na izložbi *Zlato i srebro Zadra*.⁵ Već tada ga je G. Oštrić datirao u 14. stoljeće, s čime će se kasnije složiti većina autora. M. Grgić ga dvadesetak godina kasnije datira u prvu polovinu 14. stoljeća na temelju tobožnje izrazite sličnosti u stilu emajliranih prikaza na križu s onima na škrinjici-relikvijaru sv. Krševana,⁶ što je posve neprihvatljivo.⁷ I. Petricioli ocjenjuje da je riječ o najvrjednijem od svih zadarskih ophodnih križeva, a zbog srodnih graviranih likova uspoređuje ga s ophodnim križem opatice Pave,⁸ kojeg je datirao oko 1370. godine.⁹ Najcjelovitiju komparativnu analizu križa donosi N. Jakšić, utvrdivši da srodne

9. Donatorska scena s poledine Škrinje sv. Šimuna, Zadar, Crkva sv. Šimuna (foto: Ž. Bačić)
A scene with the donor on the back of St Simeon's reliquary shrine, Zadar, St Simeon church

10, 11, 12 Prikazi kraljice Elizabete Kotromanić na Škrinji sv. Šimuna, Zadar, Crkva sv. Šimuna (reprodukcije prema fotografijama u knjizi I. Petriciolija *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb, 1983.)

Depictions of queen Elisabeth, née Kotromanić, on St Simeon's reliquary shrine, Zadar, St Simeon church

prizore *Raspeća* na sjecištu hasti ima još skupina mletačkih ophodnih križeva u europskim riznicama, od kojih svi imaju dijelove od gorskog kristala. To su križevi u Museo Nazionale di San Matteo u Pisi (iz tamošnje Crkve sv. Nikole), zatim iz Crkve sv. Kandida u Innichenu, te u portugalskim muzejima u Coimbri i Lisabonu. Prvi se datira u konac 13., a ostali u prvu četvrtinu 14. stoljeća. Jakšić je ipak oprezan pri tako ranom datiranju zadarskog križa, pa ga okvirno datira u 14. stoljeće. Smatra ipak da je morao nastati prije konca 14. stoljeća budući da u vrhu aversa ima prikaz sv. Mihovila koji se obično javlja na ranijim križevima iz prve polovine 14. stoljeća.¹⁰

Zadarski se križ ipak razlikuje od navedenih križeva iz europskih riznica budući da ne sadrži dijelove od gorskoga kristala, a i ikonografski program mu je znatno složeniji. Tehnički i konceptijski se razlikuje i od svih križeva u našoj baštini, izuzmemo li spomenuti križ opatice Pave, s kojim je donekle usporediv. No, našem je križu sličan i djelomično emajlirani križ koji se čuva u Museo di Palazzo Venezia u Rimu, rad zlatarske radionice u Abruzzima datiran u 1334. godinu. Potječe iz mjesta Rosciola. Makar su figure na talijanskom križu mahom izrađene tehnikom iskucavanja, pravokutni segmenti hasti u kojima su prikazane cijele figure svetaca, emajlirani segmenti, trilobi s međušiljcima koji se doimlju poligonalnima, kao i pozlaćena »dugmad« aplicirana po debljini križa usporedivi su s onima na zadarskom križu. Taj je tip križa raširen u središnjoj Italiji tijekom 14. i 15. stoljeća, a u Abruzzima i Umbriji sačuvan je velik broj analognih

radova.¹¹ Zadarski je križ ipak oblikom, tehnikom izrade, izostankom elemenata od gorskoga kristala, ali i složenošću ikonografskog programa kao i određenim ikonografskim podudarnostima najrodniji emajliranom ophodnom križu što sam ga uočila u zbirci srednjovjekovnog zlatarstva berlinskoga Kunstgewerbemuseuma. Berlinsko je raspelo legendom u vitrini datirano u četvrto desetljeće 14. stoljeća, te određeno kao sijenski rad.¹²

Zbog nedostupnosti zadarskog križa od 1974. godine, kada je otuđen iz franjevačke riznice, a djelomično i zbog slabe dokumentiranosti (primjerice, u fototeci Ministarstva kulture Republike Hrvatske – Konzervatorskog odjela u Zadru nema ni jedne njegove fotografije), iskusnim je istraživačima promaknuo jedan važan ikonografski moment: gore spomenuti prikaz donatorice uz figuru sv. Ludovika u kraljnjem desnom peterokutu aversa križa (sl. 3, 3a). Duga raskošna haljina i duga pokrivača (ili duga raspuštena kosa?) jasno potvrđuju da je riječ o ženskoj figuri.

13, 14 Prikazi sv. Marije Magdalene sv. Ivana Krstitelja na škrinjici-relikvijaru sv. Marcele, Nin, riznica župne crkve (foto: Ž. Bačić)

Depictions of St Mary Magdalene and St John the Baptist, Reliquary casket of St Marcella, Nin, Parish church treasury

Brojnost franjevačkih svetaca na križu pruža sljedeći trag u potrazi za identitetom donatorice. Naime, njezina je odjeća prikazana sumarno, pa bi se moglo pretpostaviti da je to prikaz jedne klarise iz obližnjeg Samostana sv. Nikole. Međutim, u tom bi slučaju bilo logičnije da je redovnica, pretpostavljena klarisa, prikazana uz figuru sv. Klare, čiji je prikaz također na okomitoj hasti aversa. Osim toga, umjetnine Samostana sv. Nikole nisu nakon ukidanja Samostana sv. Nikole koncem 18. stoljeća dospjele u zadarski Samostan sv. Frane, već u riznicu benediktinskog Samostana sv. Marije.¹³

Sugestivniji putokaz u pokušaju identifikacije donatorice ipak je svetac zaštitnik uz kojeg je prikazana. Riječ je o sv. Ludoviku, tuluškom biskupu koji se odrekao Napuljskoga Kraljevstva u ime duhovnog poziva i polaganja zavjeta u okviru franjevačkog reda. Drugim riječima, on je anžuvinski svetac *par excellence*. Na okomitoj hasti aversa prikazana je još jedna anžuvinska svetica, sv. Elizabeta Ugarska, Ludovikova tetka, jedna od omiljenih franjevačkih svetica, koju je osim kraljevskog podrijetla krasila i kraljevska udaja. Sjetimo li se da je u sakristiji Samostana sv. Frane, u kojem se ovaj križ čuvao do prije tridesetak godina, godine 1358. sklopljen čuveni Zadarski mir između Mletačke Republike i

hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika Velikog Anžuvinca, čiji je nebeski zaštitnik bio upravo sv. Ludovik,¹⁴ primamljivom nam se hipotezom čini da bi donatorica prikazana uz svečeve skute mogla biti Elizabeta Kotromanić, već spomenuta žena anžuvinskoga kralja Ludovika Velikog. Budući da se franjevački ophodni križ umnogome razlikuje od brojnih ophodnih križeva 14. stoljeća sačuvanih u Zadru i okolici, a oblikom, tehnikom i kvalitetom nalikuje spomenutim križevima iz europske gotičke baštine (Italija, Portugal), možemo valjanost prethodne pretpostavke o identitetu donatorice poduprijeti idejom o kraljčinu utjecaju na izgled križa. Križ je, naime, sasvim sigurno nastao u Zadru, što nedvojbeno potvrđuje brojnost na njemu prikazanih zadarskih zaštitnika. Prisjetimo li se da je najmonumentalniji rojalni *ex voto*, srebrnu pozlaćenu Škrinju sv. Šimuna, načinio u Zadru zlatarski majstor Franjo Antonijev iz Milana po narudžbi spomenute kraljice Elizabete Kotromanić, otvaraju se mogućnosti za nove hipoteze. Među tim hipotezama dominira ona da je upravo Franjo iz Milana autor emajliranog ophodnog križa zadarskih franjevaca, tim više što je više puta prikazao lik kraljice Elizabete Kotromanić na srebrnoj Škrinji sv. Šimuna, a među tim je prikazima u kontekstu mogućeg zlatarova

15, 16 Prikazi svetica na škrinjici-relikvijaru sv. Marcele, Nin, riznica župne crkve (foto: Ž. Bačić)
Depictions of female saints, Reliquary casket of St Marcella, Nin, Parish church treasury

autorstva spomenutog križa osobito važan prikaz kraljice kao donatorice škrinje (sl. 9). Kvalitativni odmak križa u odnosu na većinu gotičkih ophodnih križeva u Dalmaciji također bi našao logično objašnjenje u autorstvu toga vještog Milanca. Osim toga, Franjo slovi kao prvi donositelj Giottovih inovacija u Zadar, kako to zorno pokazuje i sama srebrna svečeva arka. Stigmatizacija sv. Franje prikazana u dnu aversa križa upravo je giotteska u svom oblikovanju, a figura sv. Marije Magdalene na reversu križa prikazana je u inačici gdje je potpuno obrasla u kosu, kao na srebrnim škrinjicama-relikvijarima za glave sv. Marcele i sv. Azela u Ninu, koje je E. Hilje pripisao upravo zlataru Franji iz Milana.¹⁵ Naime, kako su već upozorili M. Grgić i N. Jakšić, prikaz sv. Marije Magdalene prekrivene gotovo u potpunosti vlastitom kosom na jednom od pravokutnih segmenata franjevačkog ophodnog križa nalazimo i na poleđini srebrnog ninskog relikvijara sv. Marcele (sl. 13). U tom je smislu indikativno da sličan ikonografski tip sv. Marije Magdalene, osim na ova dva zlatarska rada podrijetlom sa šireg zadarskog područja, u našoj srednjovjekovnoj umjetnosti nalazimo još samo na luneti Dominikanske crkve u Trogiru, djelu venecijanskoga kipara Nikole Dente zvanoga Ceruo, koje je C. Fisković

datirao u osmo desetljeće 14. stoljeća.¹⁶ No, u vrhu strane križa na kojoj se nalazi lik sv. Marije Magdalene prikazan je sv. Ivan Krstitelj (sl. 8), gotovo jednak onome na ninskom relikvijaru sv. Azela (sl. 14), zaogrnut odjećom od devine dlake, s plaštem koji mu pada niz leđa zakopčan na prsima kružnim brošem. I likovi sv. Lucije (sl. 6) i sv. Stošije s križa impostacijom, draperijama i atributima nalikuju prikazima svetica (sl. 15, 16) na ninskim škrinjicama.

Premda ni na Škrinji sv. Šimuna kao ni na ninskim škrinjicama nije primijenjena tehnika emajla, a nisu poznate ni neposrednije arhivske vijesti o Franjinu vladanju tom zlatarskom tehnikom, podaci u povijesnim vrelima potvrđuju da je emajlirane kaleže izrađivao jedan od značajnijih zlatarovih suradnika, zlatarski majstor Stjepan Crnjin. On je s majstorom tako blisko surađivao da je zacijelo, kako to pretpostavlja Ivo Petricioli, upravo zbog suradnje s Franjom dobio nadimak »Francoj«,¹⁷ a ne zbog francuskog podrijetla, budući da je bio podrijetlom iz Zdenca.¹⁸ Stoga je vjerojatno se da je tehnika emajla bila njegovana i u Franjinoj radionici, a takvu pretpostavku osnažuju i arhivske vijesti o posljednjem u nizu Franjinih suradnika, njegovu posinku, zlataru Bartulu Bogdanovu, koji je također izrađivao emajlirane

17. Prikaz sv. Ludovika Tuluškog na korskim klupama, Zadar, crkva sv. Frane (foto: Z. Alajbeg)

Depiction of St Louis of Toulouse on the choir stalls, Zadar, St Francis church

18. Prikaz donatora fra Benedikta na korskim klupama, Zadar, crkva sv. Frane (foto: Z. Alajbeg)

Depiction of Friar Benedict as the donor on the choir stalls, Zadar, St Francis church

kaleže, ali i pikside,¹⁹ a s kojim je majstor Franjo ugovorio dvogodišnju suradnju 1388. godine.²⁰

Vrijedi upozoriti na još jedan prikaz Ludovika Tuluškog u zadarskom Franjevačkom samostanu. Riječ je o dopojasnom prikazu tog sveca na jednom krilu drvenih korskih klupa (sl. 17), koje su djelo talijanskog drvorezbara Ivana Jakovljeva de Borgosansepulcro. Zbog svojih likovnih karakteristika te klupe zajedno sa srebrnom Škrinjom sv. Šimuna slove kao rani posrednici Giottove umjetnosti u Zadru, ali i u cijeloj Dalmaciji.²¹ Svečev je prikaz na njima popraćen gotovo istovjetnom legendom kao i prikaz na srebrnom križu koji je predmet ovog rada, a zajedno čine jedina dva prikaza sv. Ludovika u gotičkoj umjetnosti Zadra. I na tim se korskim klupama kao i na križu nalazi prikaz *Stigmatizacija sv. Franje*, ali još je znakovitiji prikaz donatora, fratra Benedikta (sl. 18), koji – za razliku od donatorice na križu – nije prikazan uz lik sv. Ludovika, već na drugom krilu klupa pod likom sv. Krševana na konju. Ipak, ikonografska je topografija prikaza sveca i donatora istovjetna, izrezbareni su u istoj razini i u jednako oblikovanim gotičkim kvadrilobima, što upućuje na vjerojatnost da fratar Benedikt, prikazan u istom položaju kao naša donatorica, ruke sklopljene na molitvu upravlja prema sv. Ludoviku.

Činjenica da je donator prikazan na klupama redovnik, odnosno gvardijan Franjevačkoga samostana, osnažuje ranije predloženu tezu da je na ophodnom križu uz svečeve skute prikazana jedna od zadarskih klarisa, moguće jedna od opatica. No, otvara se i pitanje kronologije nastanka dviju ovdje razmatranih umjetnina. Korske klupe su prema ugovoru trebale biti dovršene polovinom 1394. godine, a niz pokazatelja upućuje na vjerojatnost da je srebrni križ nastao ranije od kraja 14. stoljeća. U tom slučaju ne treba isključiti da je fratar Benedikt poželio na klupama biti prikazan uz sv. Ludovika

po uzoru na raniji prikaz donatorice s vrijednoga križa iz riznice svoga samostana. Pomisao da je tako sitan prikaz s ophodnog križa poslužio kao ikonografski model za prikaz na monumentalnom drvenom koru ipak ide u prilog pretpostavci da je križ bio osobito štovan, a takvo je štovanje moglo biti utemeljeno na kraljevskom podrijetlu donatorice.

Sumnju u to da je poklekla figura uz lik sv. Ludovika na franjevačkom procesionalnom križu doista hrvatsko-ugarska kraljica unosi i činjenica da na glavi donatorice nedostaje kruna, a osobito prisjetimo li se kamenog reljefa iz kapele sv. Šimuna u Zadru (danas u lapidariju Narodnog muzeja u Zadru) na kojem je kraljica Elizabeta prikazana uz lik sv. Šimuna.²² Taj je reljef Pavuša Vežić²³ prvi povezao s djelatnošću Pavla iz Sulmone, kipara koji je u Zadru, Senju i na Pagu djelovao koncem 14. stoljeća,²⁴ a Elizabeta je na njemu prikazana slično kao na franjevačkom križu, poklekla uz stojeću figuru sveca. Ipak, za razliku od donatorice s križa, kraljica s kamenog reljefa na glavi nosi krunu. No, Elizabeta je na Škrinji sv. Šimuna, kako je gore već spomenuto, prikazana i s krunom i bez nje (sl. 9, 10, 11, 12). Osim toga, kruna je možda izostala i stoga što kraljica kleči pred svecem koji se zbog vjere odrekao kraljevstva. No, ukoliko donatorica i nije Elizabeta Kotromanić, moguće je da je riječ o nekoj istaknutoj ženskoj личности iz anžuvinske kraljevske porodice. Pri identificiranju donatorice na križu kao Elizabete Kotromanić valja imati na umu da je njezin otac, ban Stjepan II. Kotromanić, čija je smrt prikazana na Škrinji sv. Šimuna, zavjetnom daru iste kraljice, utemeljitelj franjevačke Crkve sv. Nikole u Milima (oko 1340. godine), gdje je prema vlastitoj želji bio i pokopan. Štoviše, za njegova je banovanja organizacijski središnji misionarski rad franjevaca u Bosni, te je uz banovo veliko zalaganje osnovana i Bosanska franjevačka pokrajina, što je moglo dodatno osnažiti kraljičinu želju da jednim lijepim

19. Prikaz sv. Kristofora s donatorima na škrinjici-relikvijaru sv. Kristofora, Rab, Riznica katedrale (foto: M. Kovačević)
Depiction of St Christopher with the donors, Reliquary casket of St Christopher, Rab, Cathedral treasury

i vrijednim zlatarskim radom daruje zadarske franjevce.²⁵ Na dataciju križa u doba anžuvinske vlasti upućuje i »viteški tip« prikaza sv. Krševana, koji u to vrijeme odmjenjuje »monaški tip« uobičajen u vrijeme mletačke vlasti tijekom prve polovine 14. stoljeća.²⁶ Koliko mi je poznato, osim na Škrinji sv. Šimuna u Zadru (sl. 9), prikaze darovatelja na radovima našega srednjovjekovnog zlatarstva nalazimo još samo na škrinjici-relikvijaru sv. Kvirina iz zadarske Crkve sv. Marije,²⁷ na pastoralu zadarskog nadbiskupa Valaressa (nadbiskup pred sv. Stošijom),²⁸ te na poklopcu relikvijara sv.

Kristofora u Rabu (sl. 19).²⁹ Sudeći prema svemu navedenom, ophodni križ zadarskih franjevaca među najznačajnijim je umjetninama prosperitetnog anžuvinskog razdoblja zadarske srednjovjekovne povijesti, a više pokazatelja upućuje na to da je nastao nedugo nakon uspostave anžuvinske vlasti u Zadru 1358. godine, te da ga je vjerojatno naručila sama kraljica Elizabeta Kotromanić od Franje Antonijeva iz Milana, našega najznačajnijega gotičkog zlatara. Stoga je gubitak ophodnog križa zadarskih franjevaca višestruko osiromašio naše umjetničko naslijeđe.

PRILOG 1³⁰

1398., 1. ožujka: Zlatar Bartul Bogdanov kupuje od bilježnika Artikucija de Rivignano vinograd u Greskovoselcu i obvezuje ga se platiti s dvadeset i četiri unče srebra do srpnja iduće godine. Srebrna legura trebala je sadržavati dvije trećine srebra i trećinu bakra, a od nje se zlatar u dodatku dokumenta obvezao načiniti srebrni kalež s patenom mase deset unči, pozlaćen izvana i iznutra i ukrašen s četiri emajla, piksidu tešku osam unči, pozlaćenu izvana i iznutra i ukrašenu s tri emajla, te dvije srebrne ampule mase šest unči.

(in margine: Bartoli aurificis.)

M^oCCC^oLXXXVII^o Indictione VI, die primo mensis martii, presentibus domino Martino Dominici de Racanato et Gregorio, sartore quondam Stephani de Iadra testibus.

Ser Articutius quondam Dominici de Riuignano diocesis Aquilegensis iuratus notarius iuratus Iadre iure conductitio dedit et vendidit Bartolo aurifici quondam Bogdani cimatoris de Iadra omnia et singula sua capita vitium gognai trium uel circa vinee iunioris posite in districtu Iadre in loco vocato Grescouoselçe infra hos confines, de quirina et borea sunt terratica monasterii Sancti Platonis ordinis predicatorum de

Iadra, de trauersa et sirocco sunt terre vacue dicti monasterii, uel si qui alii confines et cetera, ad habendum et cetera. Hiis pactis quod dictus emptor teneatur laborare dicta capita vitium secundum ordines ladre, et dare annuatim ipsi monasterii pro terratico quartam partem vini et omnium aliorum fructuum ibidem existentium ibidem in dicta vinea; et si voluit alienare ius suum dare dicto monasterio unum castronem uel XII grossos. Et hoc pro precio vnciarum viginti quatuor argenti cuius due partes esse debeant de argento fino et reliqua tertia pars de ramo laboratarum et auratarum intus et extra. Quod totum prectium predictus ser Articutus fuit confessus penes se habuisse et recepisse a dicto emptore et cetera. Renuntians et cetera, quod promixit defendere et scalupniare et cetera, sub pena quarti et obligatione suorum bonorum et cetera. Que capita vitium sunt super terratico dicti monasterii sancti Platonis et cetera, cum venditioni consensit.

(autograf: Ego Simeon de Fanfogna)

Dictis die, loco et testibus. Cum supradictus ser Articutus fuerit confessus habuisse prectium supradictum. Idem Bartolus emptor fuit confessus nichil soluisse dicto ser Articuto de prectio predicto et propterea idem emptor promixit dare ipsi venditori prectium supradictum de liga supradicta usque et per totum mensem Iulii proxime futurum videlicet unum calicem vntiarum decem deauratum intus et extra cum sua patena et cum quatuor smaltis. Item vnum crucibulum in quo feratur Corpus Domini vntiarum octo deauratum intus et extra cum tribus smaltis et cum cruce et duobus crucifissis. Item duas ampulas vntiarum sex sub pena quarti et cetera ad plenum.

(autograf: Ego Simeon de Fanfogna)

(Državni arhiv Zadar, *Zadarski bilježnici, Vannes Bernardi da Firmo*, B I, F II/1, fol. 30v)

Bilješke

1 Ovdje donosim potpuno pregled svih publikacija u kojima je spomenut ophodni križ zadarskih franjevac koji je predmet ovog rada: *Zlato i srebro Zadra*, katalog izložbe s predgovorom Miroslava Krleže, (ur.) Grga Oštrić, Zagreb, 1951., 28; GRGA OŠTRIĆ, *Zadarske riznice*, u: *Muzeji i zbirke Zadra*, (ur.) Mate Suić, Zagreb, 1954., 114, sl. 30, 31 na str. 144, 145; 600-godišnjica Zadarskog mira 1358–1958., katalog izložbe, (ur.) Grga Oštrić, Zadar, 1958., 11; SOFIJA PETRICIOLI, *Kameni grbovi grada Zadra*, u: *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9 (1962.), 362, bilj. 8c; IVO PETRICIOLI, *Zadarsko zlatarstvo*, Beograd, 1971., XII, sl. 1 u boji, sl. 20–21; *Zadar Zagrebu: Riznice Zadra i Nina: Zlato – srebro – vezivo – čipke od 7. do 18. stoljeća*, katalog izložbe, (ur.) Marijan Grgić i Marijana Gušić, Zagreb, 1971., bez paginacije, kat. br. 25; IVO PETRICIOLI, *Na marginama kataloga izložbe »Riznice Zadra i Nina«*, u: *Zadarska revija*, 20 (1971.), 4: 308; MARIJAN GRGIĆ, *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972., 169–170, sl. 80–82; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.* (Prošlost Zadra II), Zadar, 1976., 541; IVO PETRICIOLI, *O važnijim umjetninama u franjevačkom samostanu u Zadru*, u: *Samostan Sv. Frane u Zadru, zbornik radova*, Zadar, 1980., 111, table XLIV, XLV; IVO PETRICIOLI, *1000 godina umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1988., XVIII; MIROSLAV GRANIĆ, *O kultu Sv. Krševana zadarskog zaštitnika*, u: *Zadarska revija*, 39 (1990.), 2–3: 162; IVO PETRICIOLI, *Tri otuđena relikvijara povijesnog značenja iz Zadra*, u: *Zbornik posvećen Dušanu Jelovini – Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 30 (2003.), 193; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije: Zlatarstvo*, Zadar, 2004., 29, 82–84, sl. 028–028a; IVO PETRICIOLI, *Umjetnička baština Zadra*, Zadar, 2005., 301.

2 Križ je do nestanka izlagan na sljedećim izložbama: *Zlato i srebro Zadra*, Zagreb, 1951.; *600-godišnjica Zadarskog mira 1358 – 1958*, Zadar, 1958.; *Zadar Zagrebu: Riznice Zadra i Nina, Zlato – srebro – vezivo – čipke od 7. do 18. stoljeća*, Zagreb, 1971.

3 IVO PETRICIOLI, *Škrinja Sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb, 1983., 18, sl. 21.

4 ANA MUNK, *The queen and her shrine: An Art Historical Twist on Historical Evidence Concerning the Hungarian Queen Elizabeth, née Kotromanich, Donor of the Saint Simeon Shrine*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 10 (2004.), 258.

5 *Zlato i srebro Zadra* (bilj. 1), 28.

6 Najcjelovitiji pregled podataka i teza o škrinjici-relikvijaru sv. Krševana i pripadnu bibliografiju vidi u: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 72–76.

7 MARIJAN GRGIĆ (bilj. 1), 169–170.

8 O tom je vrijednom zlatarskom radu najviše pisao I. Petricioli, koji je zaslužan i za njegovo prvo objavljivanje, vidi IVO PETRICIOLI, *Srebrni križ zadarske opatice Pave*, u: *Peristil*, 1 (1954.), 128–130. Najcjelovitiju analizu ophodnog križa opatice Pave i pripadnu bibliografiju vidi u: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 72–76.

9 IVO PETRICIOLI (bilj. 1, 1980.) 111; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 1), 541; IVO PETRICIOLI (bilj. 1, 1988.), XVIII.

10 NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 29, 82–84.

11 Opširnije o križu iz Rosciola vidi u: ISA BELLI BARSALI, *L'orefice-ria medioevale*, Milano, 1966., 129–131; FILIPPO ROSSI, *Orefice-ria Italiana, dall' XI al XVIII Secolo*, Milano, 1974., 20, tabla 19.

12 Nažalost, nije mi poznato je li taj lijepi sijenski križ objavljen.

13 GRGA OŠTRIĆ (bilj. 1), 108; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 80, 144.

14

Moguće je da je Franjevački samostan izabran za mjesto odvijanja toga važnog događaja upravo zbog toga što je sv. Ludovik bio kraljev nebeski zaštitnik. Naime, u to je vrijeme kapitularna dvorana Samostana sv. Frane (aula capitularis) služila kao sakristija, a nalazila se zapadno od današnje sakristije, na mjestu Kapele sv. Ante (o toj problematici vidi: JUSTIN VELNIĆ, Samostan sv. Frane u Zadru – Povijesni prikaz njegova života i djelatnosti, u: *Samostan sv. Frane u Zadru, Zbornik radova posvećen 700. obljetnici posvete crkve sv. Frane u Zadru*, (ur.) J. V. Velnjić, Zadar, 1980., 57, 58). Ljubaznošću mog mentora, profesora Emila Hilje, upoznata sam sa sadržajem dokumenta datiranog 10. listopada 1384. godine, u kojem se kapitul Samostana sv. Frane u Zadru naziva i Kapelom sv. Ludovika. Premda se ne smije isključiti mogućnost da je kapitularna dvorana taj titular dobila nakon sklapanja Zadarskoga mira, logičnijim se ipak čini da ju je kralj izabrao za mjesto sklapanja ugovora s Mlečanima vođen željom da u tako važnoj prilici bude pod protekcijom svog sveca zaštitnika. Ovdje donosim izvadak iz navedenog dokumenta: »... in capella sancti Ludouici ubi solet capitulum congregari ... fratribus loci monasterii et conuentus sancti Francisci ordinis minoris de Iadra ... Actum Iadre, in domo, loco et monasterio dictorum fratrum minorum in dicta capella sancti Ludouici ...« (Državni arhiv Zadar, *Zadarski bilježnici, Articutus de Rivignano*, B I, F I, fol. 120v-121).

15

Vidi: EMIL HILJE, Prilog o zlataru Francescu iz Milana, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23 (1999.), 47–56. Najcjelovitiji pregled dosad objavljenih podataka o dotičnim škrinjicama s pripadnom bibliografijom, ali i zanimljivu analizu i dataciju škrinjica posve oprečnu Hiljinoj vidi u: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 72–76.

16

CVITO FISKOVIĆ, Skulpture mletačkog kipara Nikole Dente u Trogiru i u Splitu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 14 (1962.), 75; IGOR FISKOVIĆ, Uz knjigu W. Woltersa »La scultura veneziana gotica 1300–1460«, u: *Peristil*, 20 (1977.), 155.

17

IVO PETRICIOLI (bilj. 3), 11.

18

Cvito Fisković zaslužan je za objavu dokumenta iz kojeg doznajemo da je dana 2. prosinca 1401. godine od Stjepana naručen jedan skupocjen zlatarski rad, a pojedinosti ugovora otkrivaju visoku razinu zlatarove vještine. Naime, majstor se tog dana obvezao plemkinji Tomasini de Georgiis, udovici pok. kneza Budislava iz Bribira, da će joj do blagdana sv. Ivana Krstitelja 24. lipnja sljedeće godine načiniti kalež i patenu od pedeset i dvije unče srebra i od zlata za pozlatu što mu ih je dala sama naručiteljica. U ugovoru se navodi da bi masa, emajlirani dijelovi i kakvoća toga kaleža općenito trebali biti kao kod kaleža teškog oko pedeset unča koji je bio u posjedu Samostana sv. Nikole u Zadru, a koji je na pateni imao emajlirani prikaz *Uskrnuća Kristova*. Naručiteljica se obvezala da će majstoru platiti jedan dukat za svake tri unče obrađenog srebra. – DAZd, *ZB, Articutus de Rivignano*, B III, F VIII, fol. 70v; CVITO FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, Split, 1959., 125, 201–202, bilj. 770; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 1), 536, bilj. 367; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 19, bilj. 24, 35, bilj. 92.

19

Dana 1. ožujka 1398. godine sročena je zanimljiv i dosad neobjavljen kupoprodajni ugovor između zlatara Bartula Bogdanova i zadarskog bilježnika Artukucija Dominikova iz Riuignana. Bartul je od rečenog notara kupio vinograd u Greškovu selcu, a ukupnu cijenu obvezao se platiti s dvadeset i četiri unče srebra. Bilo je od-

ređeno da će dvije trećine udjela u leguri biti čisto srebro, jedna trećina bakar, a ukupna količina srebra trebala je biti obrađena i pozlačena iznutra i izvana. U dodatku dokumenta sadržane su dosad nepoznate vijesti o Bartulovu zlatarskom umijeću, koje ujedno otkrivaju i prirodu spomenute »obrade« srebra. Naime, od srebrne legure Bartul se obvezao načiniti kalež s patenom, ciborij (piksidu) »u kojem se nosi Tijelo Kristovo«, te dvije ampule. Kalež s patenom trebao je težiti deset unči i biti pozlaćen izvana i iznutra, te ukrašen s četiri emajla. Piksida teška osam unči također je trebala biti u cjelini pozlačena i ukrašen s tri emajla, ali i jednim križem i dvama prikazima *Raspeća*. Vidi prilog br. 1.

20

O zlataru Bartulu Bogdanovu sačuvala se dojmljivo opsežna arhivska građa, gotovo dvije stotine dokumenata, o kojima će biti riječi nekom drugom prilikom. Ovdje donosim izvadak iz spora između zlatara Franje i Bartula, u kojem se spominje dotični ugovor o suradnji. »Nos Antonius ... de Firmo, legum doctor, iudex ... petitionem ... pro parte infrascripti magistri Francisci, aurificis contra infrascriptum Bartolum ... personaliter citasse et requisivisse Bartolum, aurificem quondam Bogodani, habitatorem Iadre ad instantiam et petitionem magistri Francisci, aurificis quondam (magistri – prekrizeno) Anthonii de Mediolano, habitatori Iadre ... Conqueror exponendo ego Franciscus predictus de predicto Bartolo de eo quo cum ego predictus Franciscus dedi et consingnavi ipsi Bartolo predicto marcas octo argenti boni et puri ac omnia ardingna necessaria et opportuna pro arte aurificorum exercenda et fatienda. Et idem Bartolus mihi promixit et sollempniter per stipulationem se obligavit dictam artem bene et fideliter exercere duobus annis continue in ciuitatis Iadre quibus duobus annis finitis promixit mihi Francisco predicto predictas marchas octo argenti integraliter reddere et restituere ac omnia et singula ardingna predicta arte exercenda cum effectu restituere ... Quarum ego, Franciscus predictus omnibus modo ... peto per vos ... predictum Bartolum ad dandum ... predictas octo marchas argenti puri et omnia ardingna... Et viso dicto instrumento societatis pactorum et conuentionis predictis factis inter predictos Franciscum et Bartolum scriptum et publicatum in M^oCCC^oLXXXVIII^o, indictione XI die XIII° mensis augusti manu Perencani, notarii Iadre ... dicto Francisco, creditori solutum et satisfactum fuit de quantitate librarum nonaginta pro resto presentis fine prouit ipse Franciscus confessus fuit ...« – DAZd, *Curia maior civilium Iadrensis*, Kut. 5, F 10, fol. 225v–226; EMIL HILJE (bilj. 15), 54.

21

Opširnije o tom vrijednom djelu vidi: IVO PETRICIOLI, Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike, Zadar, 1972., 21–35, 117–119.

22

O tom reljefu vidi: PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva sv. Marije Velike u Zadru, u: *Diadora*, 8 (1975.), 127–128; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 1), 519; IVO PETRICIOLI (bilj. 3), 6; IVO BABIĆ, Anžuviski biljezi u Dalmaciji, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (1984.), 322; IVO PETRICIOLI, Srednjovjekovna kapela sv. Šimuna, u: *Zbornik za likovne umjetnosti*, 20 (1984.), 182–183.

23

PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 22), 127–128.

24

O opusu kipara Pavla iz Sulmone vidi: IVO PETRICIOLI, Tragom srednjovjekovnih umjetnika, Zagreb, 1983., 118–134; PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 22), 127–128; EMIL HILJE, Još jedno djelo Pavla iz Sulmone, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 35–41.

25

PAVAO ANĐELIĆ, Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, (Arheologija)*, Nova serija, sv. XXXIV (1979.), Sarajevo, 1980., 231, 233.

26

O toj problematici vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 73.

27

O toj problematici vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 68, 69.

28

O toj problematici vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 188–189.

29

DRAGUTIN KNIEWALD, Relikvijarij sv. Kristofora na Rabu, u: *Bogoslovska smotra*, XVIII (1930.), 261. Na spomenutoj su rapskoj škrinjici donatori prikazani upravo uz lik sv. Kristofora, ikonografski najznačajnijeg sveca na rečenom relikvijaru, što je znakovito u kontekstu iznesene ikonografske analize zadarskog ophodnog križa. D. Kniewald je smatrao da je lijevo od sv. Kristofora prikaz nekog biskupa, ali čini se da je zdesna sv. Kristoforu prikazan lik neke redovnice.

30

Srdačno zahvaljujem kolegi mr. sc. Robertu Leljaku na nesebičnoj pomoći pri prijepisu ovog dokumenta. Zaslužan je za brojne ispravke, dok su eventualne preostale nepravilnosti u prijepisu rezultat moga propusta.

Summary

Marijana Kovačević

Processional Cross – Another Angevin *ex voto* in Zadar?

The study was motivated by a recent discovery concerning the Gothic silver enameled processional cross stolen from the Monastery of St Francis in Zadar in 1974, namely the tiny figure of a female donor kneeling next to St Louis de Toulouse, the Franciscan who had renounced his royal rights and, canonized in 1317, thus became the Angevin saint *par excellence*. Starting from the study of the iconographic topography of the cross and the political circumstances in Angevin Zadar, as well as the comparative stylistic analysis of the piece, the author proposes the identification of the female donor as the Angevin queen Elisabeth, née Kotromanić. The Franciscan monastery in Zadar had a particular significance for the Angevin royal family; it was precisely there that in 1358 Elisabeth's husband, King Louis the Great, signed the famous Treaty of Zadar with the Venetians. The Franciscan order was also important to the queen's father, *ban* Stjepan Kotromanić, which fact may have additionally motivated her to donate the precious procession cross to the monastery of Friars Minor in Zadar. The donor's figure is represented without the crown, which may raise doubts regarding her royal status, but in the context of the data from the hagiography of

St Louis, such a way of presenting her is understandable. The author attributes the cross to Francesco da Milano, the goldsmith working in Zadar, mainly because of its extraordinary technical and artistic qualities. The execution of the cross is comparable to the most monumental piece of precious metalwork in medieval Croatia, the silver shrine of St Simeon, another Angevin *ex voto* in Zadar, made by Francesco da Milano and also commissioned by queen Elisabeth. The attribution is further corroborated by the results of archival research which prove that the enamel was also one of the techniques cultivated in Francesco's workshop. The author also points out that there are distinct similarities between the figures of St Mary Magdalene and St John the Baptist on the cross and the representations of the same saints on two silver reliquary caskets (of St Asel and St Marcela) in Nin, also works by Francesco da Milano.

Keywords: Gothic, precious metalwork, processional cross, Zadar, St Louis of Toulouse, donor, Elisabeth née Kotromanić, Francesco da Milano